

2. Беляева Т.М., Хомяков В.А. Суффиксальное словообразование в американском просторечии // Системное описание лексики германских языков: Межвузовский сборник. - Вып. 4.-Л.: ЛГУ, 1981.-С. 45-50.
3. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. - М.: Высш. шк.; 1971. - 308 с.
4. Гиминский В.З., Вейзе А.Т. Очерки по английской и американской литературе и стилистике / Под ред. Левина Ю.Д. - М.: Учпедгиз, 1956. - 421 с.
5. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. - М.: Высш. шк., 1989. - 125 с.
6. Заботкина В.И. Соотношение прагматической и семантической вариативности в современном английском языке // Вариативность в германских языках: Тез. докл. Всесоюзной научной конференции. - Калинин, 1988. С. 207-208.
7. Филин Ф.П. К проблеме социальной обусловленности языка // Язык и общество. - М.: Наука, 1973.-С. 5-22.
8. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. - М.: Высш. шк., 1983. - 216 с.
9. Partridge E. Slang today and yesterday. - London, 1960. - 479 p.
10. Soudek L. Structure of substandard words in British and American English. - Bratislava, 1967.-228 p.
11. Wright. P. Cockney dialect and Slang. - London, 1981. - 184 p.

Summary

The paper examines the place of non-standard English vocabulary in the system of the national language, its nominative aspects and the ways of formation.

Колоїз Ж. В.

канд. філолог, наук, доцент

МОРФОЛОГІЧНІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ, АБО ОКАЗІОНАЛЬНІ ГРАМАТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МОРФОЛОГІЧНИХ СЛІВ З ЧАСТИНОМОВНИМ ЗНАЧЕННЯМ ПРЕДМЕТНОСТІ)

У статті йдеться про вияв категорії okazіonal'nosti на морфологічному рівні. На матеріалі морфологічних слів з частиномовним значенням предметності простежуються формально-граматичні та функціональні особливості okazіonal'них граматичних модифікацій, установлюються їх диференційні ознаки.

Слово як мовна величина являє собою універсальну одиницю, оскільки різними своїми аспектами входить до різних структурних рівнів мови, є вихідною точкою лінгвістичного аналізу, незалежно від того, у якій царині мовознавства він здійснюється. Проблеми, пов'язані з цією універсалією, незважаючи на постійну увагу з боку науковців, до сьогодні не знайшли одностайного вирішення і залишаються одними з найбільш дискусійних [7, с. 5]. „Проблема слова в мовознавстві ще не може вважатися всебічно висвітленою. Не викликає сумніву й те, що розуміння категорії слова і зміст категорії слова історично змінювалися” [4, с. 17]. Це пов'язується насамперед

із тим, що мовознавцями по-різному розуміється поняття „слово” та критерії

його визначення. Комплекс диференційних ознак слова досить строкатий [13, с. 7-10]. Причому деякі з них, як-от, скажімо, ціліснооформленість, усталеність, відтворюваність, продовжують піддаватися критиці. Незаперечним залишається хіба що факт, що слово - основна найконкретніша і базова мовна одиниця.

Статус основної одиниці надається слову не лише на лексикологічному, але й на морфологічному рівні мовної системи, який, власне, передбачає диференціацію, з одного боку, мінімальних морфологічних одиниць, або морфем, з іншого - морфологічних одиниць-конструкцій, або морфологічних слів. Семантико-граматична структура морфологічних слів посідає центральне місце в дослідженнях із теоретичної морфології (О. В. Бонд арко, Т.В.Булигіна, М.В. Леонова, О.К.Безпояско, В.М.Русанівський, К.Г.Городенська, І.Р.Вихованець, А.П.Загнітко та ін.).

Морфологічні слова, відображаючи різноманітні зв'язки між фактами об'єктивної дійсності, об'єднуються в певні морфологічні класи, або частини мови, які характеризуються узагальненим частиномовним значенням, структурою морфологічних категорій, системою форм словозміни або її відсутністю, спільністю синтаксичних функцій і становлять здавна сформований так званий закритий ряд у тому розумінні, що нові частини мови не утворюються. Морфологічні класи виступають засобом систематизації всього розмаїття словникового складу мови, який постійно змінюється, оновлюється, поповнюється. „Словниковий склад, покликаний слугувати потребам комунікації між членами суспільства, відповідно до цього організований: він потенційно безмежний, постійно поповнюючись новими словами шляхом словотворення, запозичень тощо. Найпродуктивнішим засобом систематизації „океану” слів, найвищим виявом системної організації слів (попри їхній „відкритий” характер) виступають частини мови. Цей спосіб класифікації словника, звичний з давніх-давен, враховує як лексико-категорійну семантику слів, так і їхні морфологічні і синтаксичні показники. Частини мови, незважаючи на виділювану дослідниками в тій самій мові різну їхню кількість і вагання у принципах їхнього виділення, займають у граматиці стабільне в теоретичному плані і „міцне” місце з-поміж інших одиниць і категорій, і їхня класифікація ґрунтується на досить об'єктивних показниках” [5, с. 11-12]. Попри „стабільність” частин мови загалом, морфологічні слова все ж таки не позбавлені динамічності, хоча б тому, що являють собою єдність не тільки узуальних, а й оказіональних граматичних модифікацій із релятивним значенням.

Релятивність морфологічного слова надає йому статусу одиниці, що виявляється в різних граматичних модифікаціях (словоформах), які розташовуються в певній послідовності й утворюють його парадигму (від грецьк. *paradeigma* - приклад, взірець), прийняту та закріплену узусом. „Парадигма частин мови - це комплекс морфологічних форм, що охоплює

всю систему її формотворення. Частиномовна парадигма і парадигма морфологічної категорії взаємопов'язані, оскільки система частиномовного формотворення зумовлена системою її морфологічних категорій” [1, с. 67]. Будь-які зміни в межах традиційної частиномовної парадигми і парадигми морфологічних категорій спричиняють певні зрушення, які на момент свого виникнення сприймаються як ненормативні (суперечать і літературним, і діалектним нормам), ситуативні (репрезентують конкретну мовленнєву ситуацію), але з часом можуть піднятися до рівня узусу, прийнятися й закріпитися ним (наприклад, первинно незмінне слово *пальто* з одноформених перейшло до розряду багатформених, сукупність його словоформ об'єдналася в нормальну парадигму) або відкинутися й залишитися на рівні випадкового морфологічного явища. „Безсумнівно, що в процесі мовлення ми часто використовуємо форми, яких ніколи не чули”, мовець „зовсім не розрізняє форм слів і сполучень слів, яких ніколи не чув і використовує вперше”, оскільки „усі форми слів і всі сполучення слів нормально створюються нами в процесі мовлення, у результаті надто складної іри складного мовленнєвого механізму людини в умовах конкретної ситуації даного моменту” [22, с. 24-25]. Форми слів, які „використовуються вперше”, є граматичними модифікаціями випадкового характеру, що засвідчують вияв категорії okazіональності на морфологічному рівні. „Існує категорія okazіональності. Її вияв - це й okazіональні слова, й **okazіональні форми слів** (виділено нами - Ж.К.), й okazіональні значення слів” [20, с. 155].

Незважаючи на те, що проблеми okazіоналізмів мають давні наукові традиції, okazіональні слова як одиниці лексикологічного рівня неодноразово викликали зацікавлення як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців (В. А. Чабаненко, О.А.Стишов, Г.М.Вокальчук, В.В.Герман, Ю.Ф.Касім, О.М.Турчак, Т.Г.Юрченко; О.І.Александрова, М.О.Баюна, О.А.Габінська, О.А.Земська, М.У.Калніязов, О.Г'.Ликов, В.В.Лоїатін, Р.Ю.Намітокова, Е.І.Ханпіра та ін.), теорія морфологічних okazіоналізмів не знайшла належного висвітлення, хоча неодноразово висловлювалися думки про диференціацію okazіоналізмів майже на всіх мовних рівнях. „Будь-який конкретний вияв категорії okazіональності можна назвати okazіоналізмом. Okazіоналізмі! бувають лексичні, семантичні, морфологічні, синтаксичні, фразеологічні, словотвірні” [20, с. 155-156], категорія okazіональності „має „між'ярусний” характер і виявляється на всіх тих рівнях структури мови, де відповідні одиниці є двосторонніми, тобто мають і план значення, і план вираження” [13, с. 78]. Щоправда, до сьогодні так і не осмислено природу okazіональних явищ на морфологічному рівні, не з'ясовано сутність поняття „морфологічні okazіоналізми”, не встановлено їхні диференційні ознаки, зокрема й ті, які мали б відрізняти їх від okazіоналізмів лексичних. Наявні спроби диференціювати okazіоналізми за частиномовною приналежністю (іменникові, прикметникові, дієслівні тощо) явно мають характер

лексикологічних досліджень, зводяться до аналізу інноваційних процесів у лексиці, адже основний акцент робиться на оновленні словникового складу мови через продукування нових лексем, які, у свою чергу, систематизуються залежно від узагальнених граматичних значень.

Окремі випадкові граматичні явища в поодиноких випадках розглядаються як морфологічні засоби стилістики (С.С.Єрмоленко [9], П.Г.Пришва [16], В. А.Чабаненко [21] та ін.).

Мета нашої статті полягає в тому, щоб дослідити оказіональні явища на морфологічному рівні. Для досягнення мети вирішували такі основні завдання, як:

- з'ясували суть поняття „морфологічний оказіоналізм” у порівнянні з поняттям „лексичний оказіоналізм”;
- осмислили природу⁷ оказіональних граматичних модифікацій;
- виявили особливості оказіональних форм морфологічних слів з частиномовним значенням предметності.

Слово, як відомо, є мінімальною номінативною одиницею, що називає предмети і явища позамовної дійсності абстраговано від одиничних уявлень про них, з одного боку, і максимальною морфологічною одиницею, що вказує на різного роду відношення між предметами і явищами позамовної дійсності, з іншого. Взаємодія номінативного і релятивного аспектів слова забезпечує йому статус самодостатньої інформативної одиниці: „змістова сторона слова містить релятивні значення, які вказують на відношення між предметами або явищами позамовної дійсності, а в системі мови на відношення між словами. Вираження понять і релятивності має різну природу і пов'язується з різними параметрами слова: вираження поняття проектується на лексичну основу слова, а вираження релятивності - на його граматичні форми. Слово тільки за нашарування його граматичного значення (або граматичних значень) на лексичне значення функціонує як повноцінна одиниця інформації” [5, с. 9]. Звідси, відповідно, слово ж базова мовна одиниця передбачає сукупність лексико-семантичних і формально-граматичних модифікацій. Конкретна мовленнєва ситуація репрезентує найменування конкретного предмета чи явища та їх релятивні відношення у вигляді актуального конкретного лексико-семантичного варіанту й актуальної конкретної форми слова, що „являє собою органічну єдність граматичного значення та його формальних показників” [5, с. 39]. У процесі комунікації значення граматичних форм під впливом як мовних, так і позамовних факторів уточнюється, деталізується, конкретизується, адже дійсність відображається в слові не безпосередньо, а „у процесі практичної діяльності людської свідомості, орієнтованої на опанування дійсністю і її цілеспрямовану зміну. Тому якщо розглядати граматичні форми (і взагалі мову загалом) у всій повноті їх живого функціонування в мовленні, то тут до функції відображення приєднується й взаємодіє з нею функція спілкування. Саме комунікативний намір мовця визначає в першу чергу конкретне значення використовуваних ним форм” [9, с. 8]. Щоправда, дійсність сама по

собі не визначає смисл мовлення, а її інтерпретація, осмислення в людській свідомості з метою передати інформацію про неї іншій свідомості в тому чи іншому світлі - чи то максимально об'єктивно, чи то приблизно, чи то хибно, чи то в образному або поетичному смислі [15, с. 225].

Реалізація потенційних лексико-семантичних і формально-граматичних модифікацій у конкретному комунікативному акті призводить до появи інноваційного явища, як правило, лексичного okazіоналізму¹, який, будучи новою предметно-логічною номінацією, звичайно відображає ненові, типові зв'язки між предметами і явищами позамовної дійсності. Наприклад: *І тепер я хочу спитати, мої найдорожчі, хіба є Цих Зіставленнях менше Сенсу, аніж у традиційних: Вовк— це Прудконогість, Заєць - Зизоокість, Сова Невсипущість, Лисиця - Вертихвісткість, Черепаха - Захищеність, Ведмідь Слоє тол юбність, а Сокіл - Понадхмарність?* (Ю. Андру хович). Звукові комплекси *Прудконогість, Зизоокість, Невсипущість, Вертихвісткість, Слатол юбність, Понадхмарність* створені для конкретної ситуації спілкування і репрезентують її прагматичні можливості; відсутність цих одиниць у лексикологічній системі мови свідчить про їх випадковий (оказіональний) характер. З огляду на те, що зазначені okazіональні явища є мінімальними номемами (попри структурну складність більшості з них), їх можна кваліфікувати як okazіональні слова, змістова сторона яких містить релятивні значення, що вказують на відношення між загальновідомими номінаціями та новоназваними явищами позамовної дійсності. Такі okazіоналізми утворюють специфічну категорію лексичних одиниць, засвідчують динамічний характер словникового складу, а відтак належать до розряду лексичних.

Суть лексичних okazіоналізмів полягає в тому, що для номінації нових або для перейменування вже відомих фактів позамовної дійсності за допомогою словотворчих формантів (формальних показників [12, с. 9]) конструюється нова матеріальна форма вираження, яка, репрезентуючи нове лексичне значення, не лише відображає світ актуальних реальних чи ірреальних предметів та явищ, а й демонструє типові відношення між ними. Наприклад: *Але ж він повинен не в останню чергу подумати про права українців. Адже на виборах Президента зазнав поразки не так Янукович, як концепція "одонеччення" України* (УМ, 24.03.05); *У такий спосіб добродичинець, вірогідно, хотів віддячити за фанатизм своїм однодумцям; поінформований, очевидно, що ностальгіянтів за життям "по Іллічу" слід :аукати поміж людей бідних, котрі є основними клієнтами мережі секунд- хендів в Україні* (УМ, 28.09.04); *Через "яйцеатаки" вже не раз проходив Віктор Ющенко* (УМ, 28.09.04).

*На думку Л.В.Беляєвої, „під лексичними okazіоналізмами розуміються будь-які мові, невідомі мові індивідуально-авторські слова” [3, с. 61].

Диференціація лексичних okazіоналізмів за частиномовним значенням (В.В.Герман [7], О.М.Турчак [19], Т.Г.Юрченко [23] та ін.) є апробованим засобом систематизації слів (як узуальних, так й okazіональних) на основі узагальнених граматичних значень. І в жодному разі не свідчить про вияв категорії okazіональності на морфологічному рівні.

Наведені вище інноваційні результати мовленнєвої діяльності є зразками „лексичної деривації, пов'язаної з процесом утворення основ² із більш простих лексичних одиниць” [17, с. 6]. Процеси морфологічної деривації „мають досить чітко окреслені межі і загалом становлять процеси комбінаторики морфем за аглютинативними або флективними типами, що завершуються формуванням морфологічних структур слова” [11, с. 11], передбачають „утворення словоформ з основ і словозмінних граматичних морфем” [17, с. 6].

Морфологічні okazіоналізми пов'язуються насамперед з найелементарнішим граматичним поняттям - граматичним значенням, або грамею, що репрезентується випадковими граматичними модифікаціями.

У теоретичній морфології під грамею розуміють „видове поняття щодо категорії як родового поняття” [5, с. 28], компонент певної граматичної категорії, який виражає „реальний вияв названого словом факту через стосунки до інших фактів, закріплені у зв'язках між словами” [12, с. 5], „зміст взаємного протиставлення двох або кількох мовних (морфологічних чи синтаксичних) одиниць” [18, с. 8], інтегруючий елемент, який об'єднує часткові модифікації окремої семантичної ознаки і ґрунтується на ряді морфологічних форм, „тобто виступає узагальненням одного з компонентів парадигми МК, яка утворюється загальним комплексом словоформ, пов'язаних загальною (родовою) семантичною ідеєю” [10, с. 25-26]. Звичайно граматичні (морфологічні) категорії того чи іншого морфологічного класу передбачають традиційний граемний „набір”, ж і частини мови, являють собою закриті ряди в тому розумінні, що кількісний склад граем відповідних морфологічних класів залишається, як правило, стабільним. Грамеми, які виокремлюються на основі формальних властивостей морфологічних слів, їх граматичних засобів вираження, вказують на відношення одних фактів позамовної дійстості до інших у вигляді традиційних, прийнятих і закріплених узусом, регульованих морфологічними нормами зв'язків між словами. Органічна єдність граеми і її типових формальних показників становить типову граматичну форму, що, власне, й уможливорює реалізацію мовленнєвої діяльності й адекватне її сприйяття з боку адресата. „Кожна словозмінна парадигма служить для морфологічного оформлення відповідної частини мови. Водночас кожна лексична основа

² Г.Г.Сильницький вважає термін „основотворення” (відповідно, творення основ), запропонований В.М.Ярцевою, більш адекватним, ніж словотворення (відповідно, творення слів) [17, с. 4].

характеризується сполучуваністю з певною словозмінною парадигмою... у лексичній основі вже закладено частиномовне значення, тобто належність до певного морфологічного класу. Валентність, що визначає сполучуваність основи з елементами словозмінної парадигми, є „зовнішньою” щодо цієї основи, але „внутрішньою” щодо словоформи; цей тип зовнішньої основи можна назвати „внутрішньолексемним” (на відміну від „позалексемної”, мовленнєвої валентності основи, яка визначає її сполучуваність з тим чи іншим набором граматичних і семантичних позицій)” (розрядка наша-Ж.К.) [17, с. 6].

Граматична (морфологічна) форма видозмінює слово як формально-семантичну одиницю, представляє його в певних різновидах, залишаючи незмінним лексичне значення, не порушуючи його тотожності: „МФ є регулярним засобом репрезентації позамовного змісту, який набуває у мові безпосереднього / опосередкованого граматичного / граматикизованого вираження” [1, с. 22]; саме ж слово - „це єдність граматичних модифікацій (словоформ) і семантичних модифікацій (його лексико-семантичних варіантів, значень)” [5, с. 337]. Комплекс морфологічних форм, що охоплює всю систему формотворення тої чи іншої частини мови, утворює її частиномовну парадигму³, що є замкненою, побудованою за суворими законами системою корелятивних словоформ, кожна з яких співвідноситься з іншими, протиставляється ними, а всі разом належать одному слову, тобто кожна окрема словоформа є граматичною модифікацією основної формально-семантичної одиниці. У сфері мови всі морфологічні класи репрезентують типові зразки частиномовних парадигм, зокрема й парадигм морфологічних категорій, взаємозв'язок яких визначається тим, що „система частиномовного формотворення зумовлюється системою її МК і поза нею не може існувати” [10, с. 25]. Поява нових граматичних модифікацій узуального слова породжує нові його графемні характеристики, що, відповідно, спричиняє певні зрушення у парадигмі його морфологічних категорій і як наслідок - у частиномовній парадигмі загалом.

Зміна способу вираження графеми при збереженні морфологічною одиницею свого лексичного значення, утворення нових граматичних модифікацій свідчать про вияв категорії okazional'nosti на морфологічному півні. Граматичні модифікації, які не відповідають морфологічним нормам, ороджені конкретними мовленнєвими ситуаціями, мають випадковий характер і сприймаються як okazional'ni морфологічні явища. Щоправда, не

- ожен ненормативний морфологічний факт є okazional'ним. Це стосується передусім діалектних граматичних форм, які піднялися до рівня діалектного
- усу, стабілізувалися чи стабілізуються ним, утратили чи втрачають

³ Дефініція поняття „парадигма”, розмежування понять „парадигма лексеми”, „парадигма частин мови”, „парадигма МК” ґрунтовно висвітлені в працях А.П.Загнітка 10. с. 22-34], САвдєєвої [1, с. 65-76].

випадковий характер, як-от, скажімо, граматичні модифікації невідмінюваних іншомовних іменників: первинно одноформена парадигма видозмінюється в багатоформену; відбуваються певні зрушення і в частиномовній парадигмі, і в парадигмі морфологічних категорій (за кожною утвореною словоформою закріплюються конкретні відмінкові та числові грамеми, що репрезентують морфологічні категорії, відповідно, вімінка і числа). Наприклад: *І порскають, і стогнуть авта* (М.Драй-Хмара); *Я приїду до тебе завтра На блакитних вітрах автострад. Чуєш, тихо шугають авта Тали де сад і дорога в сад* (М.Лиходід); *Виїжджає з-за овида на полотна постелені Армія сонця незвичними автами* (Д.Павличко) тощо. Подібні граматичні модифікації не тільки стабілізувалися діалектним узусом, але й стали „жанрово маркованими” у мові сучасної української поезії, перетворилися на своєрідні „експресивні поетизми” [21, с. 184], а тому втратили випадковий характер. їх кодифікація й прийняття мовною системою - це питання часу. „Поширені в українській мові слова іншомовного походження поступово в усному мовленні набувають словозмінних характеристик і входять до відповідних іменникових відмін, наприклад до другої відміни: *метро - метра, метру, метро, метром, (на) метрі, метро; кіно - кіна* і т.д. Штучне затримування й незакріплення того, що відшліфоване в народній мові, а отже, прогресивних динамічних процесів, видається консервативним” [6, с. 37].

Таким чином, суть морфологічних okazіоналізмів полягає в тому, що внаслідок реалізації відповідних комунікативних завдань, з метою досягнення граматичних цілей змінюються формальні показники традиційних, закріплених системою мови (мовленнєвим узусом) для того чи іншого морфологічного класу грамеми, що спричиняє появу нових випадкових граматичних модифікацій. У цьому розумінні поняття „морфологічний okazіоналізм” та „okazіональна граматична модифікація” є тотожні.

Категорія морфологічної okazіональності (okazіональні граматичні модифікації) найчастіше виявляється на рівні морфологічних слів з частиномовним значенням предметності, що об'єднуються словозмінними морфологічними категоріями числа та відмінка, несловозмінною категорією роду і за семантико-синтаксичними та формально-синтаксичними показниками є одним із центральних, основних (поряд із морфологічними словами з частиномовним значенням процесуальності) лексико-граматичних розрядів. „Жодна з інших частин мови не наділена таким набором морфологічних показників (морфологічних категорій і парадигм), як основні частини мови. Іменник морфологічно членується на дві морфеми - лексичну і релятивну (у непохідних іменниках) і, крім того, на суфікси і префікси (у похідних іменниках). Релятивні морфеми (флексії) іменника виражають граматичні категорії відмінка, числа і роду, істот/неістот. Категорія відмінка є суто іменниковою і визначальною для іменників граматичною категорією, грамеми (відмінки) якої передають різні відношення між предметами та явищами позамовної дійсності... Категорія числа іменників відображає

кількісні характеристики предметів. Рід іменників є важливою класифікаційною граматичною категорією” [5, с. 46]. Особливості іменникових морфологічних категорій зумовлюються кількістю рядів морфологічних форм, співвідношенням з позамовною дійсністю, участю у вираженні частиномовного значення предметності, послідовністю вираження загальної семантики. Морфологічні форми є носіями видових значень щодо загальнокатегоріальних родових величин, характеризуються узусно закріпленими за ними грамемами. Однак під впливом як позамовних, так і внутрішньомовних факторів у системі словозміни морфологічних слів з частиномовним значенням предметності можуть з’являтися нові морфологічні форми, випадковий характер яких звичайно суперечить морфологічним нормам, але доцільність яких підтверджується конкретною ситуацією мовлення. Вони посідають певне місце в системі іменникових морфологічних слів, отримують свою частиномовну парадигму (чи видозмінюють закріплену узусом) і парадигму морфологічних категорій. „Парадигма словоформи певною мірою має самостійну цінність: вона закріплює формальні потенції слова того чи іншого класу, відбиваючи потенціал слова” [10, с. 15].

Морфологічні категорії слів з частиномовним значенням предметності (відмінка, числа, роду) мають спільний принцип структурної організації: вони формуються з компонентів, або граем.

Категорія відмінка становить систему морфологічних форм слів, що передбачає по сім відмінкових граем в однині і множині, кожна з яких відзначається своїми формальними показниками. Сукупність кількісно усталених і постійно відтворюваних морфологічних форм визначає морфологічну природу кожного іменника. Зміни їх кількісного і якісного складу спричиняє появу неузусальних граматичних модифікацій, морфологічних okazіоналізмів. Так, скажімо, порушення правил нульової словозміни іменників іншомовного походження (або невідмінюваних абревіатур) переводить їх із розряду' одноформених морфологічних слів у розряд багатформених, унаслідок чого відбувається нівеляція омонімії граматичних форм. Наприклад, відповідно до морфологічних норм для вираження всіх відмінкових граем іменника **поні** використовується єдина вищезазначена морфологічна форма, але в розмовному мовленні, зокрема й у дитячому, що, на думку О.А.Земської, є важливою сферою утворення okazіональних явищ, вибудовується семиграмемна відмінкова парадигма (**поні, поней, поням, попей, понями, (на) понях, поні**), очевидно, за зразком іменника **коні** у множині. Новоутворені граматичні модифікації дублюють відмінкову парадигму іменників другої відміни м'якої групи лише в множині. Цілком імовірно, що кінцева морфема **-і** в узусально незмінних іменниках асоціюється з закінченням **-і** в називному відмінку множини іменників другої відміни м'якої групи; випадкові граматичні модифікації перебирають на себе форманти (формальні показники) узусальних словоформ (*На вікнах не було жалюзів; Ми з батьком їхали таксями* тощо). Загальні назви іншомовного

походження на **-о** (а також незмінні аббревіатури) при появі випадкових граматичних модифікацій дублюють однинну парадигму іменників середнього роду другої відміни твердої групи (**трюмо, трюма, трюму, трюмо, трюмом, (на) трюмі, трюмо**). У художньому мовленні подібні морфологічні okazіоналізми виступають засобом стилізації [16, с. 74; 21, с. 184]. Наприклад: - *Там, дітки, **какао** солодким нас напували* (О.Гончар); *Закладайте на місцях **профбюро*** (Остап Вишня); *З **ВІЛом** нелегко боротися* (Телебачення); *Напис на вантажівці: „**СТОПів** немає”*. Okазіонального характеру можуть набувати деякі із вторинних за походженням субстантивів, у тому числі й вторинні відприслівникові іменники, які в конкретних мовленнєвих ситуаціях репрезентують грамеми хморфологічних слів із частиномовним значенням предметності. Наприклад: ***Запівніч** суха, непорушна, остуджена темінь, хоч би вітру порив - то б дніпрові наблизив слова* (В.Гаптар); *Попереду білий, як смерть, гробовець, і рвуться угору собори, і хай би вам грець, і хай би вам грець, всі завтра, всі нині, всі вчора; Рознапрямкований крокує рознач - у **бознакуди** із **бозназвідки*** (В.Стус). В усіх випадках морфологічні форми **запівніч, завтра, нині, вчора, (у) бознакуди, (із) бозназвідки**, що первинно були позбавлені будь-яких грамемних характеристик, набувають граматичних значень, відповідно, називного відмінка однини жіночого роду (перше речення), кличного відмінка множини (друге речення) і т. ін. Це саме стосується і вторинних відвігукових субстантивів. Наприклад: *Теперечки, після всіх „**хайлів**”, майн лібер Химіє Колістратівно, сповіщаю я вас, що я, — слава тобі, майн готі - сиджу в тюрмі* (Остап Вишня); *Знову - перо, книги мудрі і різні, Людські обличчя, сніг, Тьмяні **добраночі**, ясні **добридни** Та молитви весни* (Є.Маланюк).

Okазіональні граматичні модифікації з'являються і в парадигмі морфологічної категорії числа, план змісту якої становить двокомпонентну структуру - грамема однини і грамема множини, що в системі морфологічних форм виявляються у зміні флексії слова. „Словоформи, що позначають одиничний предмет, переважно передбачають наявність словоформ, які вказують на множину таких же предметів. Стосовно цих словоформ семантичне протиставлення одиничність, множинність виявляється обов'язковим і регулярним. За такої умови граматична категорія числа виступає як словозмінна, оскільки вона ґрунтується на протиставленні словоформ, що мають однакове лексичне значення і відрізняються тільки семантико-граматичним змістом, закріпленням за корелятивними морфемами-флексіями того самого слова” [5, с. 93].

Морфологічні okazіоналізми, пов'язані з модифікаціями числової словозміни, стосуються переважно тих морфологічних форм, які утворюють неповні парадигми [2, с. 83]. Так, наприклад, „порожні” клітинки грамеми множини неповних парадигм іменників з абстрактним значенням якості від прикметникових основ (зі значенням ознаки як результату дії, спрямованої на предмет, від основ пасивних дієприкметників минулого часу) є потенційно

заповнюваними; у процесі конкретної мовленнєвої ситуації відбувається реалізація цієї потенційності, що, у свою чергу, й сприяє появі оказіональних граматичних модифікацій у парадигмі морфологічної категорії числа. Наприклад: *Які слова - болючі, зимні - Вона поховає мене зимностями. Відчування інтимні Зігрій моє серце інтимностями; Небо всміхалось прихильностями блакитними Пестило жартливостям и залищянь; Зграйність злі таї а в душу монументальностями кам'яниць; Невже я схилюся? Непевно згризеній Страшними думкам и-скостенілостями; Кістякам я даю загублені форми Одягаю в прозорій стрій Я люблю вас воскреслих хорами Підкресленостями мрій* (М.Семенко). Подібні морфологічні оказіоналізми виконують „не пряму, не кількісну, а чисто експресивну, виражально-зображальну функцію” [21, с. 185]. З тих же причин з’являються й оказіональні граматичні модифікації узуально однинних іменників з матеріальним значенням. Корелятивні множинні морфологічні форми мають суто прагматичне значення: ненормативна морфологічна форма є тим актуалізатором, який може активізувати увагу адресата. Наприклад: *То був щасливий десятилітній сон! Так повно кров у серці пульсувала, І екстатичних сонць легкі кружала Змітали з неба голубий плафон* (М.Зеров). Такі „неправильні” морфологічні форми множини нерегулярні, але мотивовані. І навпаки, регулярні морфологічні форми множини типу **во'ди, ста'лі, хліба'** тощо лише частково мотивовані: будучи формами множини, вони водночас виступають як лексикалізовані. „Семантичний розвиток, спрямований на формування нової лексичної одиниці, виконаний за допомогою змінних граматичних форм, у даному випадку множини, вказує на набуття словозмінними афіксами функції словотворення, яка раніше не була їм властива” [2, с. 83-84], тобто переводить ці одиниці з морфології в словотвір [11, с. 13-14]. Позбавленими ознак „квантитативної актуалізації” у парадигмі морфологічної категорії числа є власні назви, для яких не характерні співвідносні грами однини і множини. „Ознака, за якою вони виділяють об’єкт, є ознакою зовнішньою, свого роду позначкою або клеймом, нанесеним на об’єкт зовні з метою його індивідуалізації” [2, с. 86]. У конкретних мовленнєвих ситуаціях власні номінації можуть набувати нетипових для них форм множини, які засвідчують семантичне зміщення, формування нових лексичних значень, а відтак - породження не морфологічних, а лексичних оказіональних явищ. Наприклад: *Ради тебе [Україно] перли в душі сію, ради тебе мислю і творю. Хай мовчать Америки й Росії, Коли я з тобою говорю* (В.Симоненко); *У Туреччині за наших найапетитніших “наташ” давали більше - до 500 баксів* (УМ, 20.01.05); *Після “європ” демократичний Президент їде в гості до східного диктатора* (УМ, 24.03.05).

Появі оказіональних граматичних модифікацій сприяє недотримання норм числової парадигми іменників *pluralia tantum*, які утворюють окрему групу номінацій, уживаних поза контекстом лише з грамою множини. Але в умовах конкретної ситуації з’являються морфологічні форми, здатні

заповнити „порожню” клітинку грамеми однини. Наприклад: *Ось тобі!* - і молода вліпила **аплодисмент** у щоку молодому (А.Крижанівський); *Народ свердловський, ждаяївський народ, дніпропетровський і дніпродзержинський... Живеш щасливо, як у банці шпрот, з листком лавровим й перчиком чужинським* (А. Таран); *І між камінних мурів за штахетом Округлих яблунь темний куц проців* Таким живим розпадистим букетом (М.Зеров).

Морфологічним словам з частиномовним значенням предметності властива ще одна морфологічна категорія - категорія роду, що є не словозмінною, а класифікаційною, у типових виявах має диференційовану сукупність афіксів для свого вираження, „поєднує семантико-граматичний зміст назв істот на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статі або недорослості та формально-граматичний зміст назв неістот і складається з грамом чоловічого, жіночого і середнього роду” [5, с. 85]. Попри динамічність родової диференціації, помітні тенденції в родовій іменниковій категоризації, що мають місце в сучасній українській мові (йдеться насамперед про збільшення кількості іменників жіночого роду, дериваційною базою для яких послужили номінації з грамемами чоловічого роду, поглиблення диференціації цих морфологічних слів за ознакою статі), парадигми морфологічної категорії роду позбавлені випадкових граматичних модифікацій, хоча не позбавлені оказіональності взагалі. Неузуральні, нетипові морфологічні форми, що репрезентують грамеми відповідного роду як бінарні опозиції до інших (скажімо, морфологічна форма з граменою чоловічого роду з’являється як корелятивна пара морфологічної форми з граменою жіночого роду і навпаки), засвідчують категорію оказіональності не на морфологічному, а на лексичному рівні, ілюструють появу нових лексем, які поповнюють ряд субстантивних морфологічних слів. Наприклад: *У вас усе чоловіче, жіноче й середнє. А як назвати чоловіка в кобри? А жінку в удава? А чоловіка повії? Повій?* (П.Загребельний); *А ти піди. Піди і доведи, що я не порхавка і не метелик, а тигра... пантера. В такі хвилини мама справді чимось нагадувала мені тигру* (О.Чорногуз); - *То куди ж ви, е-е... Донкратовичу, побігли? Жартів не розумієте? Поговорили б ще, чайкут попили б. Може, до чогось і добалакались би. Ви ж, виявляється, цей, як його... інтелект. І я інтелекти* (М.Пальчик); *Вона побігла слідом за своїм антилопом, але від левів однаково ж не втече* (П.Загребельний); *Якщо немає крил, То й ангел навіть — лиш мураш, не птиця. Живі світи не на один копил - Вони є там, де вам і не присниться* (М.Руденко).

Лексичні оказіоналізми набувають закономірних формально-граматичних характеристик, зокрема грамом чоловічого (**повій, антилоп, мураш**) чи жіночого (**тигра, інтелекти**) роду, але демонструють не словозмінні, а словотворчі процеси, формальними показниками яких є словотворчі афікси, флексії і суфікси, матеріально виражені і нульові (**повій** <— *повія: тигра* <— *тигр'*, **інтелекти** *інтелект'*, **антилоп** <— *антилопа: мураш* <— *мурашка*).

У поданих випадках у структурі номінацій-неістот має місце порушення морфологічних норм родової парадигми: морфологічні форми з узуально закріпленою графемою того чи іншого роду модифікуються, отримують нові формальні показники й інший статус - ненормативні, нетипові, випадкові. Наприклад: *Мене заспокоїв трепет у вікні мотора Блимай а фільми в електричній стіні* (М.Семенко); *Яка уважна камера, яка чутлива фільми - просвічують бретельки і вени на руках* (Ю.Андрухович); *Немов той самий дім із-за мереж фіранок: гачерея картин (малює син-поет) і фортеп 'ян доньки - затишишя тет-а-тет, коли дискусія вірвачася нежданно* (О.Тарнавський); *Життя солодке й з гіркотою, Все меншая моя майбуть. Роки, немов човни рікою, В затоку вічності пливають* (М.Кондратенко); *Вже ночі під листопадом ночують, Примерзла опустилася **лишишь**, І шуки воду слухають - не чують, І снігурі поміж сніжинами летять* (М.Вінграновський). Подібні оказіональні граматичні модифікації завжди переводяться в нову стильову площину}” й забезпечують конкретним мовленнєвим ситуаціям особливу виразність.

Отже, оказіональні граматичні модифікації морфологічних слів з частиномовним значенням предметності з’являються внаслідок зміни відповідними морфологічними формами узуально закріплених граматичних характеристик, що спричиняє певні зрушення в парадигмах їх морфологічних категорій (відмінка, числа, роду) і в частиномовній парадигмі загалом. Вони засвідчують словозмінні процеси нетипових морфологічних форм, побудованих із порушенням морфологічних норм, і сприймаються як оказіональні морфологічні явища, які слід відрізнити від лексичних, що є зразками нових слів (а не морфологічних форм) й ілюструють особливості словотворення.

Список використаної літератури

1. Авдеева С. Морфологічна парадигматика української мови // Українська мова. - 2003. - № 3-4. - С. 65-76.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови: Морфологія. - К., 1993. - 336 с.
3. Беляева Л.В. Образование лексических окказионализмов в текстах художественных произведений Ф.М. Достоевского // Активные процессы в русском словообразовании. - Алма-Ата, 1987. - С. 61-66.
4. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. - М., 1986. - 640 с.
5. Вихованець Л., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. - К., 2004. - 400 с.
Вихованець І. Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні // Українська мова. - 2003. - № 3-4. - С. 33-37.
- ~ Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. - К., 1988. - 256 с.
- 8 Герман В.В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60- 90-і роки): Автореф. ... канд. філол. наук. -К., 1999. -22 с.
- 9 Ермоленко С.С. Образные средства морфологии. - К., 1987. - 123 с.
- 10 Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. - Донецьк, 1996. - 435 с.
- И.Кубрякова Е.С., Панкрац Ю.Г. О типологии процессов деривации // Теоретические аспекты деривации: Межвуз. сб. научи, тр. - Пермь. 1982. - С. 7-20.
12. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. - К., 1983. - 264 с.
13. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). - М., 1976.-119 с.

14. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. М., 1973. 151с.
15. Лосев А.Ф. О коммуникативном значении грамматических категорий // Ученые записки Московск. педин-та.- М.Д965- № 243. - С. 196-231.
16. Пришва П.Г. Засоби гумору в творах Остапа Вишні. К., 1977. 177 с.
17. Сильницкий Г.Г. Теория деривации и ее место в системе лингвистических дисциплин // Теоретические аспекты деривации: Межвуз. сб. науч. тр. - Пермь, 1982. - С. 3-7.
18. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. - К., 1969. - 583 с.
19. Турчак О.М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття: Дис. ... канд. філол. наук. - Дніпропетровськ, 2005. - 256 с.
20. Ханпира Эр. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании // Развитие словообразования современного русского языка. - М., 1966. - С. 153-167.
21. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: Навчальний посібник.-Запоріжжя, 1993.-216с.
22. Щерба Л.В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. - Л., 1974. - С. 24-39.
23. Юрченко Т.Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно- семантичний і стилістичний аспекта: Автореф. ... канд. філол. наук. - К., 2003. - 18 с.

Summary

The article deals with the category> of occasional i ty> on the morphological level Functional and formal-grammatical peculiarities of the occasional grammatical modification are traced on the material of morphological constructions with the meaning of suhstantivity. The differential traits of these units are analyzed.

Шарманова Н.М.
канд.філол.наук. ст.викладач

УКРАЇНСЬКИЙ ПАРЕМІОЛОГІЧНИЙ СЕМІОЗИС: УЗАГАЛЬНЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СМИСЛІВ І КОДІВ

У статті розглядається лінгвокультурний аспект української пареміології; висвітлюється комплекс мовних засобів на позначення кат егор її у загал ьнення.

Українська пареміологія розкриває лінгвокультурну специфіку мови, мовної свідомості й національну ментальність. Своїм мовним багатством і змістовим розмаїттям паремії охоплюють усі сторони людського життя, суспільні явища, громадські й родинні взаємини, світовідчуття й світорозуміння. Вони подають широкий спектр узагальнення багатовікового >сподарського досвіду, звичаєво-правові й виховні настанови, повчання, наприклад:*рима без снігу - літо без хліба* Д1,с. 83); *Як хочеш багацько «•аттгтлбгире ба мало спати* (1,с. 104).¹Українські паремії, віддзеркалюючи тгальнолюдські пріоритети, водночас фіксують національно зумовлені лннісні уявлення народу про світ і своє буття в *ньоц*². Саме тому іареміологічні одиниці є аксіологічно значущими мовними величинами, ^слідження яких дозволяє виявити ціннісні орієнтири українського етносу.